

Дробович А.Е.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПЕРЦЕПТИВНОСТІ ЯК ОЗНАКА «СУЧАСНОГО ГЕДОНІЗМУ»

*Зміна процедур та принципів сприйняття колективної дійсності та власного «я» була зумовлена переглядом традиційних наративів, що дало змогу говорити про людину нового типу (*homo ludens, homo consummatus, homo faber* та інші) та зробити висновки про взаємозв'язок перцептивності та самопостуляції людини. Метою статті є дослідження правомірності гіпотези про те, що індивідуалізація перцептивності сучасної людини є ознакою «сучасного гедонізму». В статті здійснюється аналіз праць З. Фрейда, І. Канта, Р. Мошамбле, Д. Дьюї, К. Маркса, Дж. Мура, Р. Нозіка та інших.*

Ключові слова: *індивідуальна перцептивність, соціальна перцептивність, перцептивна депривація, перцептивний поворот, перцептивна непроникність, гедонізм, сучасний гедонізм, етичний гедонізм, індивідуалізм, індивідуалізація.*

Вступ. Тисячі років людство витратило на те, щоб облаштувати життя на планеті таким чином, щоб нагодувати себе, зігріти, поселити у міцних будинках, забезпечити комфорт, зручність пересування і т. ін. Цей процес ще не закінчився, але більшість людей на планеті мають задоволені первинні потреби. Аналізуючи історію розвитку продуктивних сил, можна дійти висновку, що кількість «первинно задоволених» сягнула половини десь наприкінці XIX – початку XX століття. Відтоді і почалося те, що можна назвати «перцептивним поворотом», – зміна ставлення до задоволень та потреб, яка призвела до краху «етичного гедонізму» та появи численних практик, направлених на досягнення всебічного задоволення і зрештою щастя. Однак, результати цієї суттєвої зміни в *modus vivendi*¹ людства призвели до необхідності пошуку нового підходу у вивченні задоволень («сучасного гедонізму») і зрештою до осмислення зв'язку людської перцептивності із процедурами її постулювання у світі.

Огляд публікацій та досліджень до теми. Протягом XX століття неодноразово поставали концепції, які намагалися схопити, визначити та інструменталізувати трансформації людини, а також об'єктивно описати оновлені параметри людського. До них ми можемо віднести психоаналіз З. Фрейда, ідею «машин бажання» Ж. Дельоза і Ф. Гватарі і навіть «Experience Machine» Р. Нозіка. Однак, знов і знов автори приходили до констатації гедоністичного парадоксу, відкритого ще Г. Сіджвіком та «перцептивної непроникності», яку передбачив О. Уайльд і яка знов стає трендовим наративом у наукових творах та витворах мистецтва. Згадана «перцептивна непроникність» є найпереконливішим свідченням того, що великі можливості сучасної цивілізації самі по собі не здатні «торкнутися душі», схвилювати людину екзистенційно. Із подоланням

¹ пер. з лат. – спосіб життя

голоду і тривоги людство стало спокійнішим, але забуло гостроту переживань, втратило вміння насолоджуватись простим. Разом із тим, людина вже навчила розпізнавати і відмовлятися від симулякрів задоволень, прагнучи первинної інтенсивності чуттєвості.

Окрім деяких показових художніх творів, дана стаття базується на висновках із робіт: 1) класиків лібералізму М. Адлера, Д. Дьюї та Р. Нозіка, що розкриватимуть соціально-політичний аспект трансформації перцептивності, а також дають змогу побачити зв'язок філософського та політичного в житті сучасної людини; 2) соціальних філософів та соціологів Д. Альбрехта, Л. Брауна, Р. Гарн'є та Л. Дюмона, в чийх працях послідовно розгортається теза про індивідуалізацію сучасної людини; 3) видатних етиків, теоретиків та істориків культури і дослідників теоретичної філософії Р. Апресяна, Д. Вейджерса, А. Мура, Дж. Мура, Р. Мошамбле, та Д. Собеля які багато зробили для розробки нової філософської термінології та розширення діапазону застосування класичних термінів, що позначають культурні процеси, константи і тенденції.

Предметом дослідження є індивідуалізація перцептивності, тобто така світоглядна направленість сучасної людини, яка полягає у зменшенні значення суспільних детермінант у сприйнятті дійсності та себе, і навпаки – збільшенні питомої ваги та значення індивідуальних засновків, аксіом та орієнтирів в процесі сприйняття дійсності та формування думки про неї.

Об'єкт дослідження – це феномени і тенденції культури, які характеризують людину і безпосередньо стосуються постмодерного дискурсу про задоволення («сучасного гедонізму»).

Мета статті – встановити правомірність гіпотези, що індивідуалізація перцептивності сучасної людини є ознакою «сучасного гедонізму».

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати ряд завдань: визначити сферу застосування понять «індивідуальна перцептивність» та «соціальна перцептивність», дослідити ставлення сучасної людини до факту задоволення (перцепції позитивного досвіду), виявити інші ознаки «сучасного гедонізму», а також описати його вплив на розуміння індивідуальності та колективності (соціальності) в добу постмодерну.

Основна частина. Значення індивідуальної та соціальної перцептивності

Для початку варто розділити перцептивність на індивідуальну та соціальну. Перша відповідає за те, як ми самі, виходячи з власних переконань та особливостей психіки, сприймаємо навколишню дійсність, поведінку інших людей, а також себе і свою поведінку. Друга позначає сприйняття реальності, членів суспільства, їх поведінку з огляду на закономірності самого суспільства, атмосфери настроїв та звичаїв. Перцептивність не є набором переконань та упереджень, а власне процесом та результатом сприйняття того чи іншого з урахуванням всіх можливих стереотипів, упереджень та особливостей процедур сприйняття. Очевидно, що в залежності від епохи, особливостей суспільства та індивіда, характер сприйняття та його результат змінювався. Наприклад, публічна заява про факт гомосексуальності буде по-різному сприйнятий в Європі XIX та XXI століття. При цьому, різниця критиметься як в площині індивідуальних оцінок, так і в площині соціального сприйняття. Якщо для сприйняття публічного прояву гомосексуальності у XIX столітті, незалежно від персони, буде характерний високий інтерес та осуд, то для XXI, скоріше навпаки – низький інтерес та

байдужість. Єдиним винятком будуть хіба, що зірки естради, кінематографу чи політики, чия репутація від такої маніфестації зазнає змін і вимагатиме особливої оцінки, відтак і сприймається в іншому реєстрі.

Незважаючи на те, що індивідуальна та соціальна перцептивність є поняттями різними, вони тісно пов'язані. Індивід сприймає від суспільства багато патернів поведінки, еталонів суджень, та нормативів. Так само і суспільна перцептивність визначається характером індивідів, які його складають, їх темпераментом, особливостями розвитку, вдачаю тощо. Принципова різниця між ними проявляється у сфері публічного, адже публічність і є тим водорозділом, який форматує, певною мірою узгоджує індивідуальне із вимогами та очікуваннями суспільного. Тут важливо наголосити, що не слід плутати перцептивність із переконаннями та адаптивністю, оскільки вона стосується не суджень та вчинків постфактум, які індивід може корегувати і змінювати для їх більшої прийнятності суспільством, а самого процесу сприйняття, формування суджень «всередині» індивіда, до їх виголошення. Наприклад, соціальна перцептивність діє, якщо говорити кантівською мовою, на етапі формування феноменів, тобто суспільний вплив не тільки моделює наші висловлювання, але і модифікує процес сприйняття – те, що ми можемо помітити, як ми це помічаємо, і в якому світлі ми це розтлумачимо під час конструювання ставлення та судження.

Баланс між цими двома формами перцептивності принципово не можливий, оскільки межа між «особистим» та «суспільно зумовленим» надто ілюзорна і мобільна, однак багато дослідників красномовно доводять, що в нашу епоху явно панує індивідуалізм, відтак індивідуальна перцептивність.

Трансформації перцептивності на межі століть

В добу Постмодерну, разом із ревізією філософських метанаративів, зазнає перегляду авторитет церкви, мудрість суспільства (працездатність колективного договору), а також валідність етичних вчень. Тобто, все те, що заклало підвалини соціальної перцептивності протягом століть. Дві світові війни довели, що навіть «цивілізовані суспільства», які знають що таке демократія не можуть вберегти індивід від страждань та смерті, гарантувати йому безпеку. Досвід тоталітарних режимів виховав у мільйонів людей недовіру до колективно-нав'язаних форм поведінки та сприйняття. Церква, яка сама виявилася не захищена від сексуальних скандалів, корупції та участі в політичних «брудних іграх», втратила абсолютний авторитет та вплив на населення Європи та Америки. Більшість же розроблених етичних концепцій та систем наразі опинилися в «академічному заповіднику» – існують в рамках університетських курсів філософії та етики і рідко коли стають дійсними життєвими програмами для великих груп людей. На тлі цих змін стає зрозумілим, чому людина «індивідуалізується», все частіше намагається покладатися на власні сили у пошуку оптимальної поведінки, правил взаємодії зі світом та його сприйняття.

Перцептивність і задоволення

Одним із найяскравіших маркерів, що показують зміну характеру людської перцептивності можна вважати задоволення, адже вони є атрибутами людської чуттєвості і саме вони найчастіше стають об'єктом регламентації, табування та контролю.

Класична² та модерна культура здебільшого розглядають задоволення у світлі моралі та релігії із обов'язковим нормативно-імперативним компонентом.

Середньовічна релігія суворо регламентує задоволення і вимагає від людини неприродної (а іноді надприродної) аскези. Тобто, церква вимагала від вірних контролювати і часто ігнорувати свої бажання, при чому не тільки відкидати бажане в результаті міркувань, але таким чином налаштувати свою свідомість, щоб просто не сприймати спокуси, не помічати заборонених принад світу. Це було важливою умовою уподібнення до божества і вважалося тим, що забезпечує ствердження людського в людині, доказом її вищості над тваринним світом, який не контролює свої бажання та сприйняття. В наслідок цього, середньовічній культурі про задоволення не було сенсу вільно міркувати, адже існувала чітка вимога, що люди мають бути пов'язані із служінням Богові, прагнути потрапити у рай і не витратити сили душі на другорядні речі, такі як земні задоволення. Задоволень було прийнято остерігатися і навіть під час їх отримання, скажімо від читання священних текстів або співу у хорі, берегтися від того, щоб не задоволення були ціллю, а служіння божеству.

Модерна культура відходить від релігійності, але натомість підносить мораль та здоровий глузд. Модерна людина змушена розглядати задоволення в двох вимірах – добра та зла, а також користі та шкоди. Звідси ж похідні – ганебні та належні, дозволені та заборонені, потрібні та зайві тощо. Так, наприклад, задоволення інтимними стосунками у шлюбі вважалися корисними, належними та дозволеними, хоча в публічному просторі акцент на це не робився. В той же час, мати статевих партнерів поза шлюбом вважалося ганебним і соромітницьким. Такий досвід не тільки засуджувався, але і не сприймався як можливий, чи припустимий. Задоволення від такого досвіду апріорі сприймалися забороненими, шкідливими і ганебними, тому навіть людина, яка вчиняла перелюб, сама відчувала докори сумління, переймалася порушенням заборон і картала себе.

Цікавою рисою модерного світогляду було те, що суспільні та наукові тенденції із деклерикалізації моралі були добрим тоном, але не великою мірою стосувалися індивідів, адже навіть самі автори таких моральних концепцій часто виявлялися дуже релігійними людьми, як наприклад Іммануїл Кант. Тут ми і знаходимо доказ суттєвих розбіжностей між індивідуальною та соціальною перцептивністю того часу. Остання була вже майже секулярною, тоді як перша значною мірою релігійною.

Задоволення сприймалися індивідом доби Модерну здебільшого в міщанському, філістерському розумінні – вони добрі і дозволені, коли отримані легітимним шляхом і ганебні, якщо отримані всупереч нормам встановленим суспільством. Знаменита «вікторіанська мораль», так добре описана Оскаром Уайльдом у «Портреті Доріана Грея» та міщанська етика посередності, яскраво висміяна Ернстом Теодором Амадеєм Гофманом в «Крихітці Цахесі», слугують добрими прикладами модерної перцептивності

²тут мається на увазі від Античності до Відродження

добу кризи, коли підстави до зміни сприйняття задоволення вже були закладені, але гешталти перцептивності ще не встигли змінитися.

Виходило, що формальна різниця між сприйняттям задоволення людиною Модерну була мізерною, наприклад, коли старий багатій одружувався на молодій дівчині з простої родини, то всім було зрозуміло, які задоволення мотивують його поведінку, але за умови правильно оформленого шлюбу суспільство сприймало такий мезальянс схвально. Тоді як, волочіння старого удівця по молоденьким дівчатам за гроші (що власне і відбувалося у першому варіанті, але не за правилами суспільства) засуджувалося і сприймалося як злочинне.

Сприйняття задовольень в добу Постмодерну

В основі класичного підходу до вивчення задовольень, який етики називають «гедонізмом», або «принципом гедонізму» лежала теза про нерозривність зв'язку між поняттям «добро» та «задоволення». Незважаючи на те, що Джордж Мур в своїй знаменитій праці «Принципи етики» цю думку переглянув і довів, що задоволення не є достатнім критерієм добра, однак він же визначив гедонізм етичним принципом і назвав його найбільш поширеною формою натуралістичної етики.

Хоча цей підхід і ліг у основу класичного «етичного гедонізму», тобто вчення про задоволення з огляду на моральний потенціал їх переживання, він виявився не надто продуктивним. Сприйняття задовольень виключно з огляду конституювання моральних засад, нічого не давало для розуміння самої природи задовольень, виявлення їх функцій в житті людини та суспільних процесах. Саме тому на початку ХХ століття «етичний гедонізм» збанкрутів і поступився іншим системам та інструментам аналізу феномену задоволення, які ми пропонуємо називати «сучасний гедонізм».

В цьому контексті важливо зауважити, що етичний гедонізм постав у часи т.зв. «перцептивного голоду», тобто тоді, коли пересічна людина мала досить вузький спектр фізіологічного та духовного сприйняття (розвиток економіки ще не дозволяв отримувати великий досвід задоволення через споживання, а релігійні вчення та моральні обмеження консервативно налаштованого суспільства суворо регламентували сферу чуттєвого взагалі). Сьогодні вивчення людської чуттєвості, тілесності і зрештою здатності людини до задоволення, вимагає нового підходу, ширшого і багатограннішого. Сприйняття та ставлення людини до задовольень багато говорить нам про неї саму, адже сучасне людинознавство цікавиться всім: які задоволення людина шукає?, як реалізовує свої бажання?, як сприймає світ (як гру, як «конвеєр задовольень», як аскезу та стриманість, як творчість)?, як ставиться до задовольень інших? тощо. Відтак, вивчати задоволення стає продуктивно в багатьох дискурсах – політичному, економічному, соціологічному, психологічному і навіть історичному (про що може свідчити хоча б книга Робер Мошамбле).

Ця проста істина вперше отримала наукове звучання у роботах Зигмунда Фрейда, особливо у роботі «По той бік принципу задоволення», в якій був яскраво виражений «принцип задоволення», що не просто констатував можливість вважати одні задоволення шкідливими, а інші корисними, але і наголосив на іманентному прагненні всіх людей до задоволення як засобу досягнення щастя. Ця думка дала початок розглядати людину у якості невдоволеної істоти, що бореться із реальністю («принципу реальності») заради

щастя і приємних переживань. Із популяризацією ідей Фройда сприйняття людиною задоволень сильно змінилося, адже базова теза психоаналізу про нормальність великої кількості бажань легітимувала як індивідуальні так і колективні наміри жити у своє задоволення.

Поряд із думками Фройда, відстоювати важливість задоволення людини почали класики соціального лібералізму Джон Дьюї³ та Мортімер Адлер⁴, які не тільки говорили про необхідність дотримання прав людини, але і задоволеність індивіда, як пріоритет державної політики країни. В політичному дискурсі лібералізму тема задоволень надзвичайно тісно пов'язана із вченням про потреби громадян та права людини. Ця думка, між іншим, тісно укорінилась і в інших системах. Навіть марксистське вчення базується не стільки на високій філософії, як на простій ідеї рівного розподілу благ, щоб усі люди були однаково задоволені. У філософії Карла Маркса знаходимо, що заклики до побудови комунізму, експропріації та рівного розподілу благ, мають в своїй основі прагнення до систематичного задоволення потреб, рівноправного та системного подолання всіх бажань і прагнень, створення такого суспільства, яке б могло повністю задовольнити всі потреби всіх громадян. Навіть у такій жорсткій утопії як марксизм задоволення посідають ключове місце.

Це і не дивно, враховуючи, що у 18 столітті Адам Сміт у працях «Теорія моральних почуттів» та «Дослідження природи та причин багатства народів» висловлював думки про те, що одним з рушіїв економічних перетворень є людське прагнення до задоволень, яке має бути задоволене цивілізованим шляхом. Окрім того, класик економічної теорії висував гіпотезу, що саме завдяки спільності сприйняття бажань, прагнень, надій, обов'язку люди приходять до симпатії і прагнуть будувати моральні та суспільні норми.

Буквально за одне століття – між Великою французькою революцією та Першою світовою війною – задоволення починають сприйматися людиною не тільки як незручне бажання, але як необхідна умова власного психічного здоров'я, як мета політичної та економічної діяльності держави, як критерій нормальності суспільства. Таку зміну сприйняття задоволення можна назвати «перцептивним поворотом», який зумовив тривалий перехід від «перцептивної депривації» (стану, коли людина мала дуже вузький спектр соціально та економічно доступних сприйнятів) до «перцептивної непроникності» (стану, в якому людина має можливість отримати величезну кількість сприйнятів, але більшість з них не викликає жодної реакції в її свідомості).

Особливо важливо зауважити, що сучасний гедонізм, як міждисциплінарний підхід до вивчення людської перцептивності, додатково актуалізується через посилення проблеми «перцептивної непроникності», яка також була описана Уайльдом і набула великого поширення сьогодні. Прикладом її актуальності може служити хоча б

³ в роботах «The Public and its Problems» та «Liberalism and Social Action»

⁴ наприклад у роботі «Six Great Ideas»

збільшення кількості наркозалежних у світі, поширення екстремальних видів спорту, розповсюдження порнографії і т.п., тобто засобів, які б змогли гарантувати надзвичайно сильні враження і мали б шанс пробити бар'єр несприйняття, «мареву буденності».

Поява численних взаємопроникаючих дискурсів про задоволення, а також окремих поглядів на природу і призначення задовольень (психологічний, економічний, соціальний та інші «гедонізми»), а також їх використання для дослідження сучасного індивіда, дають нам підстави говорити про появу «сучасного гедонізму», ознаками якого є:

- психологічна, соціально-політична та економічна легітимізація задовольень;
- індивідуалізація перцептивності;
- аналіз проблеми перцептивної непроникності;
- імморалізація та естетизація дискурсу про задоволення;
- критика споживацтва;
- пересторога віртуальної перцептивності та симуляції задовольень.

Індивідуалізація перцептивності

Як було сказано вище, у ХХ столітті людина почала більше покладатися на себе, коли справа торкається цінностей, переконань, стратегій розвитку. Сьогодні навіть існує певна мода «бути не таким як всі», що зайвий раз підтверджує індивідуалізацію сприйняття індивіда і посилює вічну проблему людського відчуження і самотності. Ця індивідуалізація забезпечує, поряд із зростанням відповідальності за власні вчинки (адже відтепер суспільство менше впливає на індивіда), плюралізм не тільки думок, але і сприйняття об'єктів, ситуацій, досвіду. Індивідуалізація перцептивності дозволяє краще дослідити людину як таку, не стандартизовану суспільну одиницю. Плюралістична установка сучасного цивілізованого світу відкриває можливості для дослідження того, наскільки люди подібні між собою у власних прагненнях, поглядах, оцінках, крім того, як індивід сприймає власну індивідуалізацію та індивідуалізацію інших, а також наскільки далеко може зайти в своїй окремішності від суспільства.

Література:

1. *Гомілко О.* Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.
2. *Гофман Э.Т.А.* Крошка Цахес по прозвищу Циннобер / Э.Т.А. Гофман. Пер. с нем. Вл. Соловьева, А. Морозова. – СПб. : Азбука-Классика, 2005. – С. 113 – 446
3. *Дробович А.* Вчення про насолоди і задоволення: від історії значень до концептуалізації понять / А. Дробович // Практична філософія. – 2012. – № 2 (44). – С.184 – 195
4. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар // Пер. с фр. Н. Шматко. – М. : «Институт экспериментальной социологии», СПб, «Алетейя», 1998. – 160 с.
5. *Мошамбле Р.* Оргазм і Захід: історія насолод від XVII ст. до наших днів / Р. Мошамбле. Пер. з франц. І. Славінська. – К. : Темпора, 2011. – 444 с.
6. *Уайльд О.* Портрет Дориана Грея / О. Уайльд. Пер. с англ. М. Абкиной. – М. : Художественная литература, 1976. – С. 53 – 235
7. *Фрейд З.* По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд. Пер. с нем. – Харьков : Фолио, 2006. – С. 711 – 770
8. *Апресян Р.* Принцип наслаждения и интимные отношения // Человек. 2005, № 5. Електронна сторінка Інституту філософії РАН – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iph.ras.ru/uplfile/ethics/biblio/Apressyan/Princip_nasl.html

9. *Albrecht J. M.* (2012) *Reconstructing Individualism : A Pragmatic Tradition from Emerson to Ellison*. New York: Fordham University Press,
10. *Avineri S.* (1968) *The Social and Political Thought of Karl Marx* Cambridge: University Press.
11. *Brown L. S.* (1993). *The Politics of Individualism: Liberalism, Liberal Feminism, and Anarchism*. Montreal: Black Rose Books LID,
12. *Buchholz T.* (1999). *New ideas from Dead Economists: An introduction to modern economic thought*. London: Penguin Books.
13. *Bussing-Burks M.* (2003). *Influential Economists*. Minneapolis: The Oliver Press
14. *Dewey J.* (1927). *The Public and its Problems*. New York: Holt.
15. *Dewey J.* (1928) *Human nature and conduct; an introduction to social psychology*. New York: H. Holt and Company
16. *Dewey J.* (1935). *Liberalism and Social Action*. New York: G.P. Putnam's Sons.
17. *Dumont L.* (1986). *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago: University Of Chicago Press)
18. *Gagnier R.* (2010). *Individualism, Decadence and Globalization: On the Relationship of Part to Whole, 1859-1920*. Hampshire: Palgrave Macmillan,
19. *Moore G. E.* (1922). *Principia ethica*. Cambridge: University Press
20. *Moore A.* (2008) *Hedonism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online:] <http://plato.stanford.edu/entries/hedonism/> dostep 12.04.2013 r.
21. *Mortimer J. Adler* (1997) *Six Great Ideas*. New York: Simon & Schuster.
22. *Nozick K.* (1974) *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books,
23. *Schmidtz D.* (2002). *Robert Nozick Contemporary Philosophy in Focus*. Cambridge: University Press
24. *Smith A.* (2002). In Knud Haakonssen. *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: University Press
25. *Sobel D.* (2002) *Varieties of Hedonism*. *The Journal of Social Philosophy* Vol. 33, no. 2. s. 240-256.
26. *Weijers D.* (2011) *Intuitive Biases in Judgments about Thought Experiments: The Experience Machine Revisited*. Wellington: Victoria University Press

A n n o t a t i o n

A.E. Drobovych. *Individualization of perceptivity as an indication of «modern hedonism».* Procedures and principal changes of collective reality and self-perception were caused by reconsideration of traditional economical, moral, psychological and other narratives. It created an opportunity to speak about a new type (-es) of person (*homo ludens, homo consummatus, homo faber etc.*). In this article was made an attempt to research: 1) changing of modern human attitude to the fact of pleasure (*personal experience perception*), 2) to detect attributes of «modern hedonism». In this article the author is examines the researches of Freud, Kant, Muchembled, Dewey, Marx, Moore, Nozick and others.

Keywords: *individual perceptivity, social perceptivity, perceptual deprivation, perceptive turn, perceptual impenetrability, hedonism, modern hedonism, ethical hedonism, individualism, individualization.*